

Čečenská válka a ruská společnost

Emil Souleimanov, Karel Svoboda¹

Abstract: *Chechen War and the Russian Society*

Since the beginning of the second Chechen war, Russia has experienced several shifts in domestic policy. From the very start of his presidency, Vladimir Putin pursued a policy of consolidating power while facing both the external and internal enemy represented by Chechen rebels. As a side effect, this has brought about an outburst of xenophobia and racism that has turned against all Caucasians.

The antiterrorist campaign has had broad consequences, even outside the security field. The campaign, which was based on economic arguments, began with attacks on the media tycoons Vladimir Gusinskii and Boris Beresovskii, and was later widened to other selected oligarchs. Another set of changes brought about reforms to almost every aspect of state organization, including everything from the parliamentary electoral system to the local representative elections. Although it had been planned for a long time, the core of the reforms was enacted after the tragedy in Beslan in September 2004.

Keywords: *Russia, Chechnya, internal policy, oligarchs, media, terrorism*

Konflikt v Čečensku se neudržel uvnitř hranic této malé země na sever od vrcholů Velkého Kavkazu. Přítomnost „čečenského faktoru“ (ať už ho nazýváme protiteroristickou operací, válkou či jakkoli jinak) se stala neodmyslitelnou součástí, determinantou a zároveň výsledkem procesů, odehrávajících se v životě postsovětského Ruska. Již totiž přinejmenším jedno desetiletí nezanedbatelnou měrou ovlivňuje podobu Ruska a bohužel se zdá, že se tohoto stigmatu nezbaví ani v nejbližších letech.

Vědomí, že se země nachází ve stavu války proti „mezinárodnímu (islamistickému) terorismu“ – novopečenému nepříteli číslo jedna, jehož hlavním cílem je podkopat za asistence „vnitřního (čečenského) nepřítele“ stabilitu ruského státu a přivodit jeho rozkol, sloužilo už od explozí v září 1999 k posilování společenských aspirací ve prospěch „vlády pevné ruky“, která je jediná podle názoru ruských bezpečnostních složek i samotného prezidenta schopná účinně bojovat proti mezinárodnímu terorismu. Právě výbuchy v Moskvě a Rjazani v září 1999, ač doposud bez řádného vyšetření, byly ruskými úřady i veřejností okamžitě spojovány s čečenskou otázkou. To se potom stalo jedním z důvodů oblíbenosti tzv. druhé čečenské války. Není bez

¹ Emil Souleimanov přednáší na Katedře mezinárodních vztahů Institutu politologických studií FSV UK v Praze a na Katedře mezinárodních vztahů a evropských studií pražské Vysoké školy veřejné správy a mezinárodních vztahů. Adresa: IPS FSV UK, U Kříže 8, 158 00 Praha 5; e-mail: emil.souleimanov@amo.cz. Karel Svoboda je výzkumným pracovníkem Institutu mezinárodních studií FSV UK, kde také přednáší. Adresa: IMS FSV UK, U Kříže 8, 158 00, Praha 5, telefon 251 080 306; e-mail: karel.svoboda@amo.cz.

zajímavosti, že jeden z nejvíce nenáviděných oligarchů Boris Berezovskij² se pokusil dokázat spojitost mezi FSB a výbuchy.³

Zajištění národní bezpečnosti nebylo v pojetí nového establishmentu možné bez upevnění „mocenské vertikály“. Od svého nástupu k moci před sedmi roky Vladimir Vladimirovič Putin důsledně demontuje systém mocenské rovnováhy a podřizuje veškeré součásti společnosti jednotnému vedení. Minulostí je nezávislá televize a do značné míry i nezávislý tisk, politická opozice je omezena na minimum, „neposlušní“ podnikatelé byli vyhnáni ze země, nebo vsazeni za mříže, upevňuje se státní struktura, která je nyní orientována k jednomu bodu.⁴

Kontrola masmédií

Prvním, na koho přišla s touto politickou linií řada, byla média, která si i přes zásahy v letech 1999–2000 uchovávala jistou nezávislost. Poté, co byla v letech 2000–2001 de facto znárodněna nejpobulárnější televizní stanice NTV a její majitel, šéf mediálního impéria Media-Most Vladimir Gusinskij musel po krátkém zatčení v červnu 2000 urychleně opustit zemi, zbyla v Rusku jediná televizní stanice s federálním pokrytím nezávislá na Kremlu. Byla jí TV-6, považovaná za přední zábavný kanál, zahrnující ovšem i silnou informačně-analytickou složku. Ta byla zvláště posílena poté, co se na tento kanál „přestěhovali“ mnozí novináři z NTV, kteří se nesmířili se ztrátou „mateřské“ stanice. K tradičně kritickému pohledu na Putinovu politiku se tak přidala i osobní nespokojenost: A právě tehdy se z TV-6 stala stanice, jež proslula jako „nekritičtější vůči válce a Kremlu“.⁵

Ústřední postavou TV-6 se brzy stal Jevgenij Kiseljov, bývalý šéfredaktor zpravodajství NTV, který na novém pracovišti začal moderovat ostře sledovaný pořad Itogi (Shrnutí), vysílaný v neděli večer. I TV-6 však byla zanedlouho uzavřena (stalo se tak po zdlouhavém soudním

² Právě Boris Berezovskij je vnímán jako typický představitel skupiny oligarchů. Podle výzkumu fondu analytického výzkumu Expertiza je vnímán 37 % ruských obyvatel jako oligarcha. A. Čubajs se v tomto pořadí umístil na druhém místě s 32 % a třetí je V. Gusinskij s 18 %. Není třeba ani dodávat, že označení za oligarchu není v žádném případě pozitivní. Urnov, M. – Kasaamara V. (2005): *Sovremennaja Rossia – Vyzovy i otvěty*, Moskva, str. 115.

³ *Moskovskije novosti* 2. 11. 2002, on-line: <http://www.mn.ru/issue.php?2002-11-2>. [cit. 23. 5. 2006]

⁴ Citováno ze zprávy Human Rights Watch s názvem „Rusko po Beslanu“, on-line: http://www.hrw.org/russian/press/russia/2004/220904_beslan.html. Mimochodem odhodlání pokračovat v této strategicky vytyčené linii Kremlu vzrostlo pokaždé, když v zemi došlo k exponovanému teroristickému útoku; lze tedy říci, že přinejmenším v krátkodobé perspektivě mají teroristické útoky paradoxně opačný účinek, než by si jejich organizátoři patrně slibovali.

⁵ *New York Times*, 22. 1. 2002.

procesu dne 10. ledna 2002) a nepoddajní žurnalisté z NTV, alias TV-6 se nyní přesunuli do svého nového „útočiště“, jímž se stal čerstvě založený kanál TVS. Ani ten však neunikl dramatickému finále, které nastalo v polovině června 2003. Nezachránilo jej ani to, že redakce krátce předtím jakožto vstřícný krok zrušila nedělní informačně-analytický pořad proslulý svým vesměs odmítavým postojem vůči politice vlády. Věta „Sbohem! Jsme vypnuti!“ pronesená jednou ze zaměstnankyň stanice těsně před půlnocí 17. června, kdy stanici nahradil kanál Sport-TV, se tak stala příznačnou pro mediální dějiny Ruska. V zemi od roku 2003 neexistuje žádná televizní stanice s celostátním pokrytím nezávislá na vládě, a tudíž vůči ní (potenciálně) kritická. Smutným výsledkem je, že, jak poznamenává deník Washington Post, „ruské televizní stanice se nyní nacházejí pod federální kontrolou a pro nezávislé televizní novináře již neexistuje možnost uplatnění“.⁶ „Vláda dosáhla toho, o čem usilovala – rozbila Kiseljovův tým,“ jak poznamenal Oleg Panfilov, ředitel Centra žurnalistiky ve výjimečných situacích.⁷ Očividně nebyl daleko od pravdy. V současném Rusku si totiž jen málokterý novinář, vědom si eventuálních následků, může dovolit luxus kritizovat vládní politiku, a to zdaleka nejenom v Čechensku. Jak upozorňuje Grigorij Javlinskij, *[cit....] využití právních orgánů k nátlaku na žurnalisty a vlastníky médií, selektivní uplatňování práva a perzekuce oponentů ve státě kontrolovaných médiích vedly ke vzniku autocenzury u vlastníků médií, což má za následek tvrdou autocenzuru u novinářů. Vlastníci médií se při jakémkoli náznaku nespokojenosti s vládou zbavují ‚nepohodlných‘ novinářů i novinářských týmů, někdy dokonce aniž na takový náznak čekali.*⁸

I když politická motivovanost vládního postupu vůči médiím je nesporná, „rozhodnutí [cit. soudu ve věci zavření televizní stanice TVS] bylo zcela legální, stejně jako všechny kroky ruské vlády namířené k získání kontroly nad médií“.⁹ Klasickým modelem útoku proti nepohodlnému subjektu je využití ekonomických (s politikou tedy nesouvisejících) argumentů s reálným základem, což má veškerá obvinění na adresu Kremlu zbavit opodstatněnosti. V kauze NTV například zavedla hlavní podnět k soudnímu řízení žaloba (státního) plynárenského koncernu Gazprom, jednoho z akcionářů televize, jenž náhle začal ve velice krátké lhůtě požadovat navrácení půjček v celkové výši 211 milionů dolarů. To přivedlo NTV k bankrotu. Po několikaměsíčním soudním procesu přešlo 51 % akcií televizní stanice z Media-mostu Vladimira

⁶ Washington Post, 24. 6. 2003. Citováno podle webové stránky organizace Center of Defence Information, on-line: www.cdi.org/russia/johnson/7238-8.cfm.

⁷ Citováno podle portálu Grani.ru, 19. 7. 2003.

⁸ Citováno podle oficiální zprávy politické strany Jablko (2003): On the Threat to Freedom of Speech in Russia, on-line: http://www.eng.yabloko.ru/Activities/statement_270203.html. [cit. 6. 6. 2006]

⁹ Washington Post, 24. 7. 2003. Citováno podle webové stránky Center of Defence Information, on-line: www.cdi.org/russia/johnson/7238-8.cfm. [cit. 26. 5. 2006]

Gusinského na Gazprom-media. Není bez zajímavosti, že tehdejší ministr informací Michail Lesin podepsal podle některých zdrojů v polovině roku 2000 zvláštní tajné nařízení s příslibem, že trestní řízení vůči šéfům Media-mostu bude zastaveno, pokud kontrolní balík akcí prodají právě Gazpromu, což se také stalo.¹⁰ Loajalita plynárenského monopolu vůči Kremlu je skutečností, kterou může zpochybnit jen málokdo. Přesto byla v květnu 2001 ještě posílena před rozhodujícím úderem proti NTV, když funkci tehdejšího ředitele koncernu, apolitického Rema Vjachirjeva, obsadil na Putinův popud Alexej Miller, člen představenstva Gazpromu se silnými vazbami na Kreml. „Pacifikace“ NTV byla úspěšně dokončena v listopadu 2002 propuštěním ředitele stanice, amerického občana Borise Jordana, na základě rozhodnutí akcionářů Gazpromu. Důvodem byla skutečnost, že i po odchodu Kiseljova z NTV pracoval natolik samostatně, že „nezohledňoval požadavky kladené na novináře v situaci vzniklé zadržováním rukojmích“.¹¹ Těmi, kdo rozhodnutí patrně učinili, byli šéfredaktorka NTV Tat'jana Mitkovová a její zástupce Savik Šuster. Mitkovová, která po jedenáct let zastávala přední funkce ve zpravodajském oddělení NTV, v červenci 2004 zmizela z podnětu nově jmenovaného generálního ředitele kanálu Vladimira Kulistikova z obrazovky. Formálně byla sice povýšena na post ředitelky zpravodajského vysílání, avšak její vliv na přípravu zpráv tím byl značně omezen. Podobně „úspěšně“ dopadl i Savik Šuster, jemuž byla odměnou za zrušení pořadu Svoboda slova – „jediného zbylého pořadu vysílaného v přímém přenosu, oázy svobody slova v ruské televizi“¹² – ve stejné době nabídnuta funkce náměstka generálního ředitele NTV.

Velké rozpaky vzbudil i přechod rozhlasové stanice Echo Moskvy ze skupiny Media-Most pod nadvládu Gazprom-media v červnu 2001, přičemž i zde byly záminkou ekonomické argumenty. Tato rozhlasová stanice, známá svým kritickým přístupem k současné ruské politice, byla po několikaletých peripetích za přispění daňových úřadů prodána plynárenskému kolosu. Rádio si prozatím uchovává alespoň částečně svoji kritičnost, a to i díky působení Jevgenije Kiseljova a jeho kolegů, nicméně tento fakt lze vysvětlovat jeho poměrně nižším vlivem než je tomu u televizi. Prakticky se tak povedlo nepohodlné novináře dostat z celostátní televize do rádia s lokálním, byť moskevským, dosahem.

¹⁰ Viz například přepis diskusního pořadu Program „hlas národa“, 22. září 2000, on-line: <http://www.newsru.com/russia/23Sep2000/glas2.html>, [cit. 4. 6. 2006] nebo analytický materiál Laury Belinové „Will TV-6 Go Out With a Bang or a Whimper?“ In: RFE/RL Russian Political Weekly, 10. 11. 2001.

¹¹ Politcom.ru, 13. 11. 2002.

¹² Citováno z oficiální zprávy strany Jabloko ze dne 8. 7. 2004, podepsané náměstkem předsedy strany Sergejem Ivančenkem, on-line: www.eng.yabloko.ru/Publ/2004/documents/040708_statement.html.

Do procesu získávání kontroly nad nezávislými médii se nezapojují pouze čistě státní firmy, jako je Gazprom, ale také firmy soukromé, které prokazují svoji loajalitu. V případě kanálu TV-6 bylo pohnutkou k jeho zrušení soudní podání ze strany důchodového fondu LUKoil-Garant, dceřině společnosti ropného gigantu LUKoil a zároveň menšinového (15%) akcionáře TV-6, ohledně skutečnosti, že televizní stanice nevykazuje zisk. Jako formálně-právní zdůvodnění posloužil polozapomenutý federální zákon číslo 35 o akciových společnostech, podle něhož může být zlikvidována firma, jejíž výdaje převyšují po dvou letech činnosti její výnosy.¹³

Zdánlivě ekonomicky motivované chování představenstva LUKoil-Garantu a samotného LUKoilu, který se k soudnímu podání přidal, však ve skutečnosti přílišnou racionalitou neoplývalo, neboť „menšinový akcionář nespokojený s řízením firmy se zpravidla pokouší svůj podíl v dané firmě prodat“.¹⁴ LUKoil se namísto toho začal nekompromisně domáhat uzavření televizní stanice, což byla de facto ta nejjistější cesta ke znehodnocení vlastního akciového podílu ve výši mnoha milionů dolarů.¹⁵

Co se týče stanice TV-6, její uzavření bylo označeno za „nesnadné rozhodnutí, jehož odklad se ovšem stal nemožným“.¹⁶ Důvody, na něž se ministerstvo informací odvolávalo, byly podle jeho oficiálního prohlášení komplexní a vyplývaly z pokračující „finanční a personální krize i krize managementu“. „Za této situace bylo nezbytné přijmout rozhodnutí na obranu zájmů diváků,“ uvádělo se poněkud všetecky v prohlášení, zřejmě s odkazem na to, že nově vytvořená televizní stanice Sport-TV předčí sledovaností svoji oblíbenou předchůdkyni.¹⁷ Mimochodem, oficiální stanovisko Spojených států k situaci v ruských médiích bylo od počátku jasné a konzistentní: mluvčí ministerstva zahraničí Richard Baucher v souvislosti s případem TV-6 například hovořil o „výrazné přítomnosti politického tlaku v soudním procesu proti nezávislým médiím“.¹⁸

Ruský prezident nicméně neopomenul v listopadu 2002 vetovat návrh zákona Státní dumy, který měl po tragédii na Dubrovce značně omezit činnost médií, odvolávaje se přitom boj s terorismem. Své rozhodnutí Putin komentoval slovy, že „by mohly vzniknout předpoklady pro

¹³ Belinová, L. (2001): „Will TV-6 Go Out With a Bang or a Whimper?“ In: RFE/RL Russian Political Weekly, 10.11.2001, on-line: <http://www.cdi.org/russia/johnson/5593-9.cfm>.

¹⁴ Tamtéž.

¹⁵ Boris Berezovskij, který ovládal zbylé tři čtvrtiny akcií společnosti, veřejně nabídl za 15% podíl LUKoilu částku 10 milionů dolarů.

¹⁶ Prohlášení ministerstva informací. Citováno podle rozhlasové stanice Echo Moskvy, 17. 6. 2003.

¹⁷ Tamtéž.

¹⁸ Prohlášení ze dne 9. 1. 2002, on-line: <http://www.cdi.org/russia/johnson/6013-1.cfm>.

neodůvodněné omezování práva občanů na získávání informací“.¹⁹ Stojí za povšimnutí, že tragédie tak obrovského rozsahu se doposud nedočkala uspokojivého vyšetření ze strany státních orgánů.

Vládou často zmiňovaná argumentace o čistě ekonomické motivaci převzetí jednotlivých kanálů ze strany spřátelených subjektů má výrazné trhliny, nelze ignorovat osoby jejich vlastníků. Kontrolu nad televizními stanicemi například držela dvojice kdysi vlivných oligarchů,²⁰ kteří v lepších dobách stáli na opačných stranách fronty: B. Berezovskij, akcionář TV-6 a TV5, patřil k Jelcinově „Rodině“, zatímco V. Gusinskij stál v čele mediálního impéria Media-Most, kontrolujícího mimo jiné NTV. Příčinou soudního stíhání Borise Berezovského v roce 2002 se stala jeho role v obchodech kolem podniku AvtoVaz, což je pravděpodobně jen stěží napadnutelná žaloba.²¹ Zatímco věcná stránka je tedy nenapadnutelná, pochybnosti vzbuzuje selektivnost zásahu.

Dokončením ovládnutí mediálního prostoru ať již státem, nebo spřátelenými firmami by mohlo být získání deníku Kommersant. Jeho současný vlastník, bývalý blízký společník B. Berezovského, B. Patarkacišvili (získal podíl od Borise Berezovského v únoru 2006) uvažuje o prodeji tohoto deníku, důležitého spíše strukturou svých čtenářů, než jejich množstvím. Čtenářstvo listu totiž primárně tvoří vzdělání obyvatelé velkých měst. Jako o kupci se nejčastěji mluví o již několikrát zmiňované společnosti Gazprom-Media, nebo o železničním monopolu Rossijskije železnye dorogi (RŽD).²²

Naproti tomu soud Alfa-banky s vydavatelským domem Kommersant o 310 mil rublů za poškození dobrého jména firmy při letní krizi 2004 je pravděpodobně motivován spíše ekonomicky a také osobní nevraživostí, byť by odpovídal danému schématu (státem tolerovaný oligarcha M. Friedman proti nepohodlným novinám patřícím navíc Borisi Berezovskému). Článek v Kommersantu ze dne 7. července 2004 totiž spojoval Alfa-banku s právě se rozbíhající

¹⁹ Citováno podle http://www.pbs.org/newshour/media/media_watch/july-dec02/putin_11-25.html.

²⁰ Tento termín se v ruském politickém slovníku vžil pro několik málo jedinců, kteří po zpravidla přinejmenším nespravedlivě provedené privatizaci na počátku devadesátých let ovládli celá odvětví národního hospodářství. V následujících letech začali mnozí z nich poté, co zázračně zbohatli, vstupovat do politiky, kde získali velký vliv i nebezpečné ambice. Typický je v této souvislosti příklad Borise Berezovského, který v letech 1996–1997 zastával post náměstka tajemníka Bezpečnostní rady Ruské federace.

²¹ O schématech používaných nejen Berezovským při obchodech s výrobcem automobilů AvtoVaz nejlépe vypovídá kniha nedávno zabitého P. Chlebnikova (2003): *Kmotr z Kremlu*. Praha.

²² Odmítnutí možnosti získat list viz.: Ruskovodstvo OAO RŽD i Gazprombanka oprověraet informaciju, on-line: <http://www.rg.ru/2006/04/20/kommersant-anons.html>. [cit. 19. 6. 2006]

bankovní krizí, čímž jí způsobil odliv klientů, a tedy nemalé ztráty. Podle posledního vývoje moskevský arbitrážní soud sice uznal oprávněnost stížnosti banky, ale náhradu snížil na 40 milionů rublů.²³

Případ Jukos

Boj proti oligarchům patřil od nástupu k moci k neodmyslitelným součástem Putinova politického programu a od počátku mu získával velkou oblibu u veřejnosti. Neomezoval se přitom pouze na oblast médií; přinejmenším již na přelomu let 2002/2003 byly patrné počínající snahy Kremlu o „přerozdělování majetku“, který přešel do soukromých rukou během nechvalně známé privatizace v polovině devadesátých let (trnem v oku je hlavně model „podíly za úvěry“, zatímco insiderské privatizace jsou prozatím pomíjeny).

Vůbec nejkřiklavější případ však začal v říjnu 2003. Tehdy byl kvůli obvinění z daňových úniků zatčen a uvězněn (odkud mimochodem dodnes nevyšel) charismatický Michail Chodorkovskij, v té době nejbohatší člověk Ruska a majitel většinového podílu v ropné společnosti Jukos, jemuž v posledních letech nebyly cizí ani politické ambice. Necelý týden po zadržení Chodorkovského sáhl Kreml k bezprecedentnímu kroku, kdy pod záminkou daňových nedoplatků došlo k obstavení jeho akcií. To okamžitě způsobilo razantní pokles jejich hodnoty. Vláda rovněž iniciovala odprodej majoritní části Jukosu v prosinci 2004. Společnost Juganskněftgaz, těžební jádro Jukosu, byla v aukci prodána za silně sníženou cenu 9,35 miliard dolarů zástupci dosud neznámé (!) společnosti Baikal Finance Group, zatímco hlavní zájemce o koupi firmy, státní plynárenský monopol Gazprom, se nevzmohl ani na první nabídku. Prodej se odehrál v rozporu s úpadkovými zákony, neboť jako první byla prodána profilová část holdingu. Řediteli Federálního majetkového fondu Ruské federace Juriji Petrovovi činilo při tiskové konferenci uspořádané bezprostředně po aukci vážné problémy poskytnout novinářům konkrétní informace o vítězném kupci: „Je to pro mě stejně velkým překvapením jako pro vás. O této firmě nic nevíme“.²⁴ O něco lepší, i když také ne úplnou, informovanost prokázal Vladimir Putin, který kupce záhy definoval jako „skupinu jedinců, kteří již delší dobu podnikají v oblasti energetiky“.²⁵ Jediný přesně známý údaj o společnosti byla její adresa: Novotoržská ulice 126, Tver. Na této, jak

²³ Článek se jmenoval Bankovskij krizis vyšel na ulicu, 7. 7. 2004, on-line: <http://www.kommersant.ru/doc.html?docId=488196>. [cit. 10. 6. 2006]

²⁴ People from “London” Buy Yugansk, Kommersant, 8. 2. 2005, verze on-line: <http://www.kommersant.com/page.asp?id=534631>. [cit. 4. 6. 2006]

²⁵ Citováno podle listu Moskovskije novosti, 17. 1. 2005.

se zjistilo, právnické adrese v centru starodávného středoruského města bylo zaregistrováno na 150 firem, avšak Baikal Finance Group mezi nimi chyběla. Jak totiž vzápětí vyšlo najevo, sídlo této společnosti v okamžiku aukce vůbec neexistovalo, což se dalo říci i o její „webové prezentaci“.²⁶ Jak se nakonec ukázalo, firma Baikal Finance Group byla pláštíkem pro energetickou společnost Rosněft'. celý obchod byl podivný z mnoha ohledů. Do poslední chvíle, a vlastně ani po uzavření obchodu, nebylo jasné, kdo za Baikal Finance Group stojí. Nejčastěji byla z této akce „obviňována“ společnost Surgutněftgaz, firma s velmi zastřenou vlastnickou strukturou. Ta jako jediná disponovala dostatečnými finančními prostředky pro uskutečnění koupě za zhruba 9 miliard dolarů. O to větší bylo potom překvapení, když akvizici Juzganskněftgazu oznámila firma Rosněft', rozhodně nedisponující dostatečnou mírou kapitálu. Vzhledem k tomu, že ruský bankovní sektor není schopný poskytnout tak obrovský úvěr a ze zahraničí podobný obnos také nepřišel,²⁷ jediným investorem tak mohl být ruský stát, byť prostřednictvím jedné ze státních bank.²⁸ Celý obchod byl pochopitelně zahraničními investory vnímán jednoznačně negativně a krátkodobou reakcí byl výrazný odliv kapitálu ze země.

Stejně jednoznačná byla i reakce amerického ministerstva zahraničí, podle něhož tento případ „poškodil dobré jméno Ruska coby místa k podnikání a poškodil důvěryhodnost právních institucí Ruska“.²⁹ Navzdory deklarované apolitičnosti dění kolem ruských médií v posledních letech lze při troše dobré vůle vytušit způsob uvažování ruského prezidenta: „Již v Camp Davidu jsme [cit. společně s Georgem Bushem] debatovali o problémy týkající se obecně médií a budeme i nadále usilovat o vytvoření takových podmínek v Ruské federaci, aby se média mohla opírat o vlastní finanční základnu. Jsem hluboce přesvědčený o tom, a vícekrát jsem to zdůrazňoval, že média mohou být svobodná, jen když jsou svobodná v ekonomickém slova smyslu [cit...].“³⁰ Necht' zůstane řečnickou otázkou, zda NTV bude „svobodná v ekonomickém smyslu“, bude-li jí místo Media-Mostu kontrolovat společnost Gazprom-Media.

²⁶ Toto téma poskytlo internetovým recesistům prostor pro tvůrčí realizaci – viz například webovou stránku společnosti <http://baikalfinance.ru/>.

²⁷ Přísun takto velké sumy by se bezprostředně projevil na valutových zásobách Centrální banky, což se nestalo. Investice tak byla také připisována čínské státní firmě CNPC.

²⁸ Na čji děngi priobrela Rosněft' Juzganskněftgaz. Promyšlennyje novosti, září 2005, on-line: <http://pv.derrick.ru/articles/article.phtml?id=572&nomer=22>. [cit. 26. 5. 2006]

²⁹ Viz oficiální internetové stránky americké vlády: State Department Noon Briefing, on-line: <http://usinfo.state.gov/eur/Archive/2004/Dec/20-88093.html>. [cit. 28. 5. 2006]

³⁰ ABN, 11. 6. 2004.

Završením selektivního protioligarchického tažení alespoň na čas byl nucený prodej společnosti Sibněft' státnímu plynárenskému kolosu Gazprom. Obchod uzavřený v říjnu 2005 mezi společností Millhouse Capital a Gazpromem v objemu 13,079 miliard dolarů za 72,66 % podílu ve firmě (Gazprom v září získal 3,02 % Sibněfti) byl na rozdíl od zestátnění Juganskněftěgazdu operací čistě tržní, kdy jeden subjekt zaplatil druhému spravedlivou cenu odpovídající tržnímu ocenění (3,8 dolaru za akcii).³¹ Dosavadní vlastník Sibněfti, Roman Abramovič, byl poměrně loajální vůči prezidentovi, což mu vyneslo jiné zacházení, než politikou se zabývajícím Chodorkovskému. Firma Sibněft' bude rozpuštěna v holdingu Gazprom a prakticky zanikne.

Zcela zjevným je v tomto směru zaměření na ropné a plynárenské koncerny, nicméně i zde existují výjimky. Podíly Michaila Friedmana v TNK-BP stejně jako Vagita Alekperova ve společnosti LUKOIL chrání vedle jejich nezpochybnitelné loajality účast zahraničních akcionářů v jejich vlastnickém portfoliu. Jen čas ovšem ukáže, jestli se nevydají cestou R. Abramoviče. Prozatím prosazovaným modelem uspořádání vztahů v palivoenergetickém průmyslu se zdá být partnerství mezi státem a zahraničním, popřípadě domácím investorem na základě formule 50 % plus jedna akcie ve prospěch státu. Rusko v tomto ohledu postupuje velmi opatrně, neboť příliv zahraničních investic je naprosto zásadní nejen pro rozvoj ale dokonce i pro pouhé udržení produkce ropy a zemního plynu, které v současné době tvoří zhruba 25 % HDP.³² Na ukončení protioligarchické kampaně podle některých politologů ukazuje i propuštění V. Ustinova z postu generálního prokurátora ze dne 2. června 2006.³³ Pod jeho nepřilíživým vedením prokuratura spolupracovala na zničení Jukosu a vedla další šetření (o jeho roli v jiných otázkách ještě bude řeč), a proto je jeho propuštění vykládáno jako změna kursu.³⁴

Bylo by chybou se domnívat, že zestátnovací tendence se týkají pouze podniků palivoenergetického sektoru. Program zvyšování podílu státních firem se v posledních letech rozšířil i na podniky, jakými jsou například AvtoVAZ, Silovyje mašiny a jiné. Ekonomičtí analytici se zatím nejsou schopni shodnout, jde-li o proces reprivatizace, na což ukazuje zájem státu na prodeji,

³¹ Gazprom – Godovoj otčet (2005), on-line: http://www.gazprom.ru/documents/Annual_Report_Rus_2005.pdf, s.7.

³² Údaj je nutné brát pouze jako orientační, například prodej ropy je již zařazován mezi služby.

³³ Kolem propuštění takto vysokého úředníka se samozřejmě objevily spousty spekulací, nejpravděpodobnější variantou ale je, že se stal obětí vnitrokremelského boje.

³⁴ Ot antioligarchičeskoj kampanii k antikorrupcionnoj politike, on-line: <http://www.politcom.ru/article.php?id=2831>. [cit. 2. 6. 2006]

nebo bude vlastnictví státu trvalým „řešením“. Každopádně si již tato tendence vysloužila ostrou kritiku, nejvýrazněji od bývalého poradce prezidenta Putina A. Illarionova.³⁵

Beslan

Zesilování kontroly médií dosahuje svého vrcholu v extrémních situacích. Příznačná byla v tomto směru mediální politika režimu během událostí v Beslanu.³⁶ Za pozornost rovněž stojí řada podivuhodných shod okolností, které během beslanských událostí zažili někteří nezávislí (i zahraniční) novináři a které byly zaznamenány v šokující zprávě OBSE.³⁷ Na palubě letadla směřujícího do severní Osetie se přiotrávila kávou Anna Politkovskaja, která pak několik následujících dnů strávila v nemocnici v jhoruském městě Miněralnyje vody.

Dne 2. září před odletem do Beslanu se „zcela nezodpovědně“ zachoval Andrej Babickij, když podle tvrzení milicionářů vyvolal rvačku na moskevském letišti Vnukovo-2. Byl proto okamžitě zatčen a držen ve vazbě pět dnů. Ačkoli byl původně považován za oběť loupežného přepadení, po příchodu na služebnu milice byl obviněn nejen z výše uvedeného činu, ale navíc i kladení odporu při zatýkání.³⁸

Zahraničním novinářům bylo v Beslanu systematicky bráněno v práci. Dne 3. září byly novinářským týmům ZDF (Německo), ARD (Německo), APTV (USA) a Gustavi-2 (Gruzie) zabaveny videokazety se záznamem útoku. Anna Gorbatovová a Oxana Semanovová z deníku Novyje izvěstija, Madina Šavlochovová z týdeníku Moskovskije novosti, Jelena Milaškina z deníku Novaja gazeta, Simon Ostrovský z týdeníku Moscow Times a další byli navzdory akreditaci zadržováni s odůvodněním, že jim chybějí doklady o dočasné registraci v severní Osetii (přičemž tento požadavek nikdy předtím neexistoval). O den později pracovníci milice a FSB zatklí dvoučlenný tým televize Gustavi-2 ve složení reportérka Nana Lezavá a kameraman Levan

³⁵ Illarionov, A. (2006): Drugaja strana, Kommersant № 10 (№ 3341), on-line: <http://www.kommersant.ru/doc.html?docId=642781>. [cit. 10. 6. 2006]

³⁶ To, že vláda opakovaně poskytovala nepravdivé informace, lze snad vysvětlit potřebou chránit rukojmí. Zákonitostmi public relations je zase možné zdůvodnit skutečnost, že v souvislosti s děním v Beslanu zásadně nefiguroval prezident, tak aby jeho jméno nebylo spojováno s problémy a krveprolitím. Avšak umlčování jakékoli kritiky počinání vlády v následujících dnech a tvrdé sankcionování už beztak omezované novinářské obce za jakékoli pokusy v tomto směru nejlépe vypovídají o systémovosti problému.

³⁷ Report on Russian Media Coverage of the Beslan Tragedy: Access to Information and Journalists' Working, on-line: http://www.osce.org/documents/rfm/2004/09/3586_en.pdf.

³⁸ Podrobnosti případu viz Andreju Babickomu ně dali vyletět v Beslan, 3. 9. 2004, on-line: www.hro.org/war/2004/09/03-7.php. [cit. 7. 6. 2006]

Tetladze. Nana Lezavá, která následujících pět dnů strávila ve vazbě na několika různých místech ve Vladikavkazu, byla podle vyjádření gruzínského ministra zdravotnictví Vladimira Čipašviliho intoxikována životu nebezpečnými psychotropními preparáty (do bezvědomí upadla poté, co jí členové FSB nabídli šálek kávy). Sedmého září byl bez udání důvodu vyhoštěn z Ruské federace tým gruzínské televizní společnosti Mze. O den dříve byl při prohlídce na letišti v severokavkazském městě Mineralnyje Vody u Amra Abdula Hamída, šéfa moskevské pobočky arabského satelitního kanálu Al-Arabía, nalezen náboj do samopalu AK-47, na základě čehož byl okamžitě vyhoštěn ze země jako nežádoucí osoba.³⁹

Podle výroční zprávy mezinárodní organizace Reportéři bez hranic skončilo Rusko v roce 2004 až na 140. místě mezi zeměmi, v nichž byla monitorována míra „svobody slova“.⁴⁰ Pro ruskou žurnalistiku prožívající v devadesátých letech nevídaný rozkvět jde o velice neblahý jev – v rámci zemí bývalého Sovětského svazu byl podle téhož pořadí na média vyvíjen silnější politický tlak pouze v zemích s otevřeně autoritářskými až totalitními režimy: v Turkmenistánu (164. místo), Bělorusku (144. místo) a Uzbekistánu (142. místo).⁴¹ Vzhledem k tomu, že pořadí bylo pro daný rok sestavováno na základě událostí v období mezi 1. září 2003 a 1. září 2004, lze předpokládat, že pokud by byly do hodnocení zahrnuty i události v Beslanu, Ruská federace by v něm zřejmě dopadla ještě hůře.

Během posledních 4 až 5 let vláda zdůvodňovala faktické omezení demokratických mechanismů nutností zajistit bezpečnost občanů v pokračujícím boji proti terorismu. Politiku ani práci bezpečnostních služeb a armády však léta reforem pod taktovkou prezidenta Putina nezlepšila; silové resorty si nedokázaly poradit ani s rozsáhlými teroristickými útoky, které vyžadovaly důkladnější přípravu a koordinaci. Celkově v zemi klesá míra svobody, podle organizace Freedom House bylo Rusko v roce 2006 zemí nesvobodnou.⁴² Byť nelze tento žebříček nijak absolutizovat, výše uvedené příklady nebezpečných trendů, stejně jako zkušenosti mnoha dalších nezávislých organizací, jsou naprosto zřejmé a jen podporují podobné závěry. V konečném důsledku tak dnes Rusové mají méně demokracie, avšak jejich život se rozhodně nestal bezpečnějším.

³⁹ Tamtéž.

⁴⁰ Ruská sekce BBC, 28. 10. 2004.

⁴¹ Pro zajímavost, o první místo se mezi sebou podělilo osm evropských států, mezi nimi i Slovensko.

⁴² Freedom House (2006), on-line: <http://www.freedomhouse.org/uploads/pdf/Charts2006.pdf>. [cit. 26. 5. 2006]

I přes naprosto chaotické řízení osvobozovacích operací a po určitou dobu dokonce jejich naprostou absencí,⁴³ Kreml v beslanské tragédii neviděl selhání silových resortů. Byť záhy po ní odvolal z funkce ředitele severoosetinské pobočky FSB, republikového ministra vnitra i řadu dalších místních činitelů, nakonec stál místo prezidenta severní Osetie A. Dzasochova (oficiálně odešel na vlastní žádost v květnu 2005), na skutečně systémová řešení nedošlo. Jednoznačným zklamáním byla potom zpráva generální prokuratury RF o událostech v Beslanu, která se spíše než na objasnění okolností celé akce soustředila na ospravedlnění bezpečnostních složek, které podle této zprávy jednaly správně a důvodem jejich selhání bylo nedostatečné materiální vybavení. Zpráva vedle toho poukazuje na roli Aslana Maschadova v celé akci, byť se ji nepodařilo prokázat a svědci ji přímo odmítali (Aslan Maschadov, který byl pravděpodobně jediným čečenským představitelem, který byl ochoten k jednání a navrhoval dokonce příměří, byl na začátku března 2005 za ne úplně jasných okolností zabit).⁴⁴ Zpráva nevyjasňuje ani jednu z otázek, na které se veřejnost ptala, tedy, kdo dal povel k útoku, kdo dal povel ke střelbě z tanků atd.⁴⁵

Bezprostřední reakcí na beslanský incident bylo zahájení kampaně s cílem reorganizovat fungování státu. Snahy Vladimira Putina centralizovat federaci byly sice patrné již během jeho prvního volebního období (2000–2004), avšak tehdy prezidentovy představy o sjednocení subjektů federace, jichž je v současnosti 88, narazily na soustředěný odpor jejich čelných představitelů, zvláště pak v národnostních autonomiích. Dočasně se musel spokojit se zřízením funkcí zmocněnců prezidenta ve federálních okruzích. Ti ovšem disponovali jen velmi nejasnými pravomocemi a naráželi na otevřený odpor gubernátorů a posílením složek FSB. Teprve teroristické útoky mu poskytly příhodné politické ovzduší pro dalekosáhlé změny. Jednou z paralelních fází těchto změn, tedy sjednocovacím procesem jako první prošel Permský kraj a Komi-permjacký autonomní okruh, které se v prosinci 2005 spojily do jednoho celku. Podobným vývojem prochází také Krasnojarský kraj, který přičleňuje Evenkský autonomní okruh a Tajmyrský autonomní okruh. Příslušná referenda již proběhla a dovršení spojení je tak jen otázkou času, stejně jako připojení dalších krajů k podobnému trendu.

⁴³ Kto i kak prinimal rešenija v Beslaně? Novaja gazeta, 14. 4. 2005, on-line: <http://2005.novayagazeta.ru/nomer/2005/27n/n27n-s00.shtml>. [cit. 28. 5. 2006]

⁴⁴ Maschadov, A. (2005): Moj pryzyv obraščen k prezidentu Rossii, Kommersant, 7. 2. 2005, on-line: <http://www.kommersant.ru/doc.html?docId=545159>. [cit. 25. 5. 2006]

⁴⁵ Zaključenije ekspertov 23. 12, 2005, on-line: http://www.genproc.gov.ru/img/uploaded/zaključenje_27.12.doc. [cit. 10. 6. 2006].

Reformy státního zřízení

Jak podotkl Vladimir Putin necelé dva týdny po událostech v severní Osetii, „není možné bez slz hovořit, ale ani jen pomyslet na to, co se stalo v Beslanu, ale pouhá soustrast zdaleka nestačí: je nutno jednat a zásadně přehodnotit mechanismy výkonu státní moci v Rusku“.⁴⁶ „Boj proti terorismu je celospolečenským úkolem. Úkolem, k jehož splnění je zapotřebí mobilizovat všechny zdroje. Je totiž očividné, že v první řadě a mimo veškerou pochybnost musí být zabezpečena jednota akcí po celé vertikále výkonné moci.“⁴⁷ Prezident Vladimir Vladimirovič Putin potom jmenoval několik zásadních opatření na přestavbu prakticky celého státního systému. Jak ale zdůraznil, změny se nemají nijak dotknout ústavy, pouze má dojít k jejímu „naplnění“.

Součástí boje proti terorismu se stalo několik zákonů posilujících vertikální stavbu Ruské federace. Podle Zákona o novém uspořádání voleb hlav subjektů federace⁴⁸ se bude napříště o kandidátech do funkce gubernátorů rozhodovat nikoli ve volbách, jak tomu bylo doposud, nýbrž na návrh prezidenta v zákonodárných sborech (parlamentech) jednotlivých subjektů federace, tedy podle stejného schématu, jaké se užívá při sestavování vlády. Příslušný zákonodárný sbor pak bude mít dva pokusy na to, aby prezidentova kandidáta schválil – pokud jej odmítne, prezidentův favorit bude stejně daný region řídit, ačkoli „jen“ jako úřadující předseda místní administrace. Prezident navíc podle navrhovaného zákona bude moci zvláštním výnosem regionální parlament rozpustit. Regionální zákonodárná shromáždění regionu mají právo vyjádřit gubernátorovi nedůvěru; prezident potom může, ale nemusí, dát poslancům za pravdu a bude volit ze dvou možností: buď navrhne jiného kandidáta, anebo rozpustí parlament. „Uplatnění takového schématu může být rozšířeno i na místní orgány výkonné moci či městské organizace,“ uvedl Vladislav Surkov, náměstek ředitele prezidentova úřadu.⁴⁹

Prezidentským výnosem ze dne 27. prosince 2004 bylo ustaveno, že zmocněnec prezidenta v daném federálním okruhu doručí nejpozději 90 dnů před vypršením funkčního období vedoucího samosprávy jména (nejméně dvou) kandidátů vedoucímu prezidentovy kanceláře, jenž ho má předat prezidentovi, v případě předčasného ukončení jeho pravomocí činí

⁴⁶ Celý text prezidentova „revolučního“ projevu viz Putin, V. V. (2004): Važnějším faktorom ukreplenija gosudarstva sčitaju jedinstvo systemy ispolnitelnoj vlasti v strane, on-line: www.kreml.org/other/65581509. [cit. 4. 6. 2006]

⁴⁷ Tamtéž.

⁴⁸ Přesněji jde o novelu zákona „O obecných principech organizace zákonodárných zastupitelských a výkonných orgánů státní moci subjektů Ruské federace“. Vzhledem k délce názvu úpravy jsme vzali zvděk zkrácenou verzi názvu zákona z prosince 2004.

⁴⁹ Grani.ru, 28. 9. 2004.

lhůta k doručení deset dnů. „[cit....] při nominaci kandidátů je posuzována jejich osobní i pracovní reputace, zkušenosti s působením ve veřejných (státních i společenských) funkcích a dále výsledky předběžných konzultací se společenskými organizacemi v příslušném subjektu federace“.⁵⁰ Nově přijatý systém musel být již několikrát upravován a zpřesňován. Naposledy se tak stalo 29. června 2005, kdy byly prezidentským výnosem formulovány pravomoci gubernátora v případě jeho žádosti k prezidentu o vyslovení důvěry.

Vedle velmi problematického vztahu nově přijatých norem k ústavě Ruské federace⁵¹ má nahrazení voleb gubernátorů jejich jmenováním výrazné nedostatky i z hlediska funkčnosti. Je evidentní, že nový „volební systém“ učiní napříště veškeré mocenské orgány v zemi závislými na prezidentovi, prakticky se tak stávají z volených zástupců spíše státními úředníky. Náznaky disidentství, které byly až donedávna patrné na regionální politické scéně (stačí si vzpomenout na výrazně protiválečné názory saratovského gubernátora Konstantina Titova či bývalého gubernátora Nižního Novgorodu Borise Němcova), se tudíž mohou nevyplatit, tím spíš, že bude drasticky posílen vliv prezidentských zmocněnců ve federálních okruzích, kteří mají tradičně silné vazby na oblastní ředitelství FSB a silové resorty. Za situace, kdy je přístup k moci v rukou Kremlu, sehrává zjevně rozhodující úlohu při výběru kandidátů (nehledě na vládní rétoriku) nikoli jejich profesionalita a zodpovědnost před voliči, nýbrž dostatečná míra loajality a její dokazování v praxi.

Pochybný je i kladný dopad reorganizace na schopnost země čelit teroristické hrozbě: jak zdůrazňuje předseda moskevského oddělení Jabloka Sergej Mitrochin, už „dnes jsou všechny silové struktury, které by měly bojovat proti terorismu, pod bezprostřední prezidentovou kontrolou. Prezident má více než dostatek moci na to, aby předcházel tragédiím, a není jasné, proč by měl za tímto účelem jmenovat ještě gubernátory.“ „Likvidace voleb v subjektech Ruské federace je pohromou pro základy ruského federalismu, návratem ke krajně nevykonnému unitárnímu mocenskému systému postrádajícímu zpětnou vazbu od společnosti. Odstraňuje se tak poslední pojistka v systému zdržovatelů a protivah, jenž má zabránit přílišné koncentraci moci v rukou jednoho člověka“.⁵²

⁵⁰ Plné znění výnosu č. 1603 viz Ukaz prezidenta ot 27 děkabrja 2004, on-line: <http://law.park.ru/day.parkru?d=2&m=01&y=2005>. [cit.28. 5. 2006]

⁵¹ Zajímavý rozbor z hlediska ústavního práva podává například Nezávislý volební institut: Analytičeskij mat'erial, on-line: http://www.vibory.ru/ArxSobit/an_sl_050705.htm. [26. 5. 2006]

⁵² Citováno podle webových stránek „Lidská práva v Rusku“. Mitrochin S. (2004): N'elzja pokušat'sja na konstituciju, on-line: <http://www.hro.org/editions/voit/2004/09/14-1.php>. [cit. 4. 6. 2006]

Reforma byla motivována hned několika důvody. Vedle nejčastěji proklamovaného boje proti terorismu, kde je vztah k přijímaným normám jen velmi nejasný, se dostáváme také k pravděpodobně skutečným důvodům. Mezi nimi figurovala eliminace populistických či zkorumpovaných lidí (této argumentaci se budeme věnovat níže), dále ušetření prostředků jdoucích na volební kampaně (!) a zbavení vlivu oligarchů.⁵³

Eliminace lidí s pochybnou pověstí či dokonce s kriminálními svazky byla pravděpodobně vedle přímé kontroly nad loajalitou místních vládců hlavním důvodem uvedené reformy. Zde ale prezident naráží na realitu místního prostředí a musí jednat velmi opatrně, často dochází k balancování mezi jednotlivými klany soupeřícími o moc (typickým příkladem toho je právě Čečensko).⁵⁴ Většina gubernátorů, kteří již byli podle nového zákona jmenováni do svých funkcí, v nich byla pouze potvrzena (pouze 10 ze 44 gubernátorů bylo nově jmenováno, ostatní potvrzeni). Jako první se na prezidenta se žádostí o vyjádření důvěry obrátil gubernátor Primorské oblasti Sergej Dar'kin, který je téměř ztělesněním důvodů, pro které byl volební systém hlav subjektů federace změněn. Jeho úzké vazby na kriminální struktury jsou veřejným tajemstvím, zapleten je do mnoha skandálů.⁵⁵ Podobně nevalnou pověst má prezident Kalmykie Karsan Iljumžinov. Není ostatně žádným tajemstvím, že má-li v posledních letech kandidatura gubernátora v pořádku projít registrací a uspět ve volbách, musí být předem schválena Kremlem. Pro Dar'kina se v tajném hlasování z 36 poslanců zákonodárského shromáždění oblasti vyslovilo 35; jediný poslanec, který byl proti, se ke svému činu okamžitě přihlásil, aby ho mohl objasnit: „Osobně podpořím jakéhokoli kandidáta, kterého navrhne Vladimir Putin. Ale včera jsem provedl mezi voliči ve svém obvodu a ti se vyslovili proti Dar'kinovi. Nemohl jsem se zachovat proti jejich vůli.“⁵⁶ Přesto silná gubernátorova pozice v místních strukturách nedovolila prezidentovi jmenovat jiného kandidáta, byť musí povinně vybírat ze dvou.

Systém rozhodování založený na vertikální struktuře se stane oproti prezidentovým předpokladům spíše těžkopádným. Jmenováním gubernátorů přebírá prezident plnou

⁵³ V četných subjektech federace se pravidelně investují desítky milionů dolarů do přípravy, organizace a provedení regionálních voleb, přičemž k urnám chodí stále méně lidí, dokonce méně než polovina, což je spodní hranice stanovená pro právoplatnost voleb ve většině subjektů federace.

⁵⁴ Zajímavou analýzu nového systému výběru kandidátů na post gubernátorů představil Petrov, N. (2006): Naznačeniija gubernatorov: Itogi pervogo goda, Carnegie briefing duben 2006, vydání 3, číslo 8, on-line: <http://www.carnegie.ru/ru/pubs/briefings/Briefing-2006-03-web2.pdf>. [cit. 2. 6. 2006]

⁵⁵ Viz např. periodika Vladivostok. 6. 5. 1998; Komsomolskaja pravda. 30. 5. 2001; Novosti. 1998. č. 65; Arsenjevskije vėsti. 14. 6. 2001; Argumenty i fakty-Dalinform. 1996. č. 9.

⁵⁶ Citováno podle deníku Izvěstija, 7. 2. 2005.

zodpovědnost za veškeré jejich činy, zatímco možnost prosadit svého ideálního kandidáta pro něj zůstává do jisté míry limitována, jak dokazuje i příklad Moskvy, kde starostou již páté volební období zůstává prezidentem nepříliš oblíbený Ju. Lužkov. Ještě silněji se ale tento jev ukazuje v tzv. etnických republikách. Je prakticky vyloučené, že by prezident mohl nejmenovat M. Šajmijeva v Tatarstánu či již zmiňovaného K. Iljumžinova v Kalmykii. Navíc bude stále častěji docházet k přesouvání rozhodování na vyšší stupeň mocenské vertikály. Prezident a jeho administrace tak budou stále častěji zahlcováni agendou, která by se v případě funkční federace mohla řešit na úrovni subjektů federace, popřípadě ještě níže.

Kromě již zmíněných změn prezident navrhl zavedení čistě poměrného systému při volbách do Státní dumy namísto současného smíšeného. Nezávislí kandidáti, stejně jako menší strany, již nebudou mít šanci dostat se do parlamentu, v němž budou křesla napříště osazována výhradně podle stranického klíče.⁵⁷ Zavedení vázaného mandátu má potom zabránit „vzpourám“ ve vlastních řadách. Prezidentova iniciativa na zrušení jednomandátních okruhů je očividně motivována snahou uzavřít přístup do Státní dumy „problematickým“ politikům, kterou lze sledovat již delší dobu.

Jedním z těchto omezení obsažených ve volebním zákoně z 18. května 2005 bylo zvýšení minimální hranice pro vstup do parlamentu z původních 5 na 7 % (kapitola 11, článek 82, odstavec 7 – tato ustanovení obsahoval již předchozí zákon z roku 2002). Pokud by tohoto počtu dosáhla pouze jedna strana, do parlamentu by se dostala ještě další v pořadí, byť nedosáhla dostatečného počtu hlasů. Stejně tak zákon stanovuje, že pro strany se sedmi a více procenty musí hlasovat minimálně 60 procent voličů. Pokud není tato podmínka splněna, do Dumy vstupují i další strany⁵⁸ popudem pro tento zákon, stejně jako pro zákon o politických stranách z června roku 2001 byl doslova děsivý případ voleb v roce 1995, při kterých propadlo 49,5 % (!) hlasů. Změny v zákonech tak sice mohou být vedeny bohužel úmysly odstranit takové výstřelky, ale i přes jmenované pojistky jde o krok nesprávným směrem. Efektivizace parlamentu prostřednictvím omezení počtu stran v něm jen snižuje omezení názorové plurality a má přímý vliv na kvalitu přijímaných zákonů. I ve jmenovaném roce 1995 byly v parlamentu zastoupeny nejdůležitější názorové proudy a ten tak vyjadřoval zájmy ruských voličů.

⁵⁷ Podrobněji k vývoji federální volební legislativy v letech 1999–2003 viz *Changes to Electoral Law*, on-line: <http://www.russiavotes.org/electorallawchange3.htm>. [cit. 3. 6. 2006]

⁵⁸ Znění volebního zákona převzato ze stránek Centrální volební komise, on-line: http://www.cikrf.ru/_3/zakon/zakon51_180505/GLAVA_11.htm. [cit. 3. 5. 2006]

Spolu s předchozím zákonodárstvím o politických stranách, které poměrně drasticky zvyšovalo nutný počet členů strany pro účast ve volbách a zavádělo i další omezení, se potom zákaz účasti volebních bloků stal praktickým znemožněním účasti menších stran na politické soutěži na federální úrovni. Ruskému voliči tak bylo výrazně omezeno jeho právo svobodného výběru svých představitelů. Absence jednomandátových okruhů, které pomáhaly projít do parlamentu i menším a regionálně zaměřeným stranám, bude mít podobný dopad a prakticky znamená vyřazení Jabloka a SPS ze státní Dumy. Elektorát těchto stran se totiž soustředí ve velkých městech, tedy v Moskvě, Petrohradu a několika dalších výjimkách.

Uvedený systém rovněž umožní vládě „regulovat“ podle vlastního uvážení obsazení parlamentu. Poslední parlamentní volby v roce 2003 ukázaly, že se jedná o naléhavý problém: tři strany – Svaz pravicových sil (SPS), Jabloko a Komunistická strana RF – se proto krátce před volbami dohodly na společné kontrole voleb. Monitoringu v 92 000 volebních okrscích se zúčastnilo kolem půl milionu lidí. Komunisté navíc vytvořili i vlastní systém elektronické kontroly FairGame, který byl použit paralelně se systémem GAS-Vybory (Gosudarstvennaja avtomatizirovannaja systémy – Vybory, tj. Státní automatizovaný systém – Volby), využívaným Centrální volební komisí (CIK).

Záhy po volbách se ukázalo, že „počet původně vydaných a počet znehodnocených, tj. anulovaných hlasovacích lístků neodpovídá. Může to znamenat pouze jediné: došlo k fyzickému zásahu do voleb. Operátoři FairGame tvrdí, že v zemi bylo vydáno celkem 3,5 milionu hlasovacích lístků.“⁵⁹ Podle téže zprávy Jabloko a SPS oproti údajům Centrální volební komise překročily 5% hranici pro vstup do parlamentu, zatímco Jednotnému Rusku byla připsána 3 až 4 % hlasů navíc.⁶⁰ Nelze opomenout ani výrazný rozdíl v počtu obyvatel Ruské federace podle údajů Státního statistického výboru (Goskomstat) na jedné straně a podle CIK na straně druhé. Podle Goskomstatu totiž počet obyvatel federace během posledních 10 let klesl o 3,8 milionu, zatímco CIK ohlásila za totéž období zvýšení počtu voličů o 4,546 milionů!⁶¹ Od ledna do července 2003, kdy se provádělo sčítání voličů, se počet ruských občanů snížil o 454 200, avšak počet voličů stoupl o 2 miliony. Případná námitka, že jde o demografickou záležitost (pokles počtu narozených a silný populační ročník prvovoličů), nemůže uspět, neboť podle oficiálních statistických výpočtů se počet voličů během prvních sedmi měsíců roku 2003 mohl zvýšit o

⁵⁹ Citován Orchan Džemal. *Novaja gazěta*, 29. 1. 2004.

⁶⁰ Tamtéž.

⁶¹ *Nězavisimaja gazěta*, 2. 1. 2003.

300 tisíc lidí, nikoli však o 2 miliony.⁶² Podobný mechanismus ostatně nebyl v zemi použit poprvé – v roce 1996 se během dvou týdnů, které dělily první a druhé kolo prezidentských voleb, zvýšil počet ruských oprávněných voličů o 100 000.⁶³ V posledních letech jsou navíc s posvěcením Kremlu takové praktiky poměrně běžné i na nižší, regionální úrovni.

Opoziční strany jsou omezovány i tzv. měkkými prostředky. V praxi to znamená například vytváření bloků a stran, které jsou přímo zaměřené na stejný elektorát, jako adresovaná strana. Názorným příkladem byly například volby do moskevské Dumy, kde každá strana měla svoji dvojnici. Proti Jabloku tak vystupovala strana Svobodné Rusko se sloganem „Nehlasujte pro Jabloko (rusky Jablko), je shnilé.“ Tato strana, i přes vynaložení obrovských finančních prostředků na předvolební kampaň, absolutně rezignovala na jakýkoli svůj program, jejím jediným cílem byl boj proti Jabloku. Z akce byl obviňován prokremelský politický konzultant Gleb Pavlovskij, ten nicméně takové spojení důsledně odmítá. Podobnou dvojici tvořily i všechny ostatní strany s výjimkou Jednotného Ruska.

Všechny návrhy zákonů budou procházet nově vytvořeným orgánem – Společenskou komorou, která začala svoje fungování v lednu 2006. Tato instituce, jejímiž členy měly podle původního záměru být renomované osobnosti veřejného života, reprezentující nejširší vrstvy národa a vyznačující se „vynikajícími kvalitami a zvláštními zásluhami pro Ruskou federaci“⁶⁴ (členství politických stran sledujících korporativní cíle je vyloučeno), se má stát jakýmsi „prostorem pro široký dialog, v němž by mohly být prezentovány a projednávány občanské iniciativy“⁶⁵ prováděny společenské expertízy a iniciováno i kontrolováno přijímání zákonů. Návrhy Společenské komory, byť budou konzultativní, nikoli závazné povahy, však budou muset být projednány zákonodárnými orgány federace – Senátem a Státní dumou. „Lidé si mají být jisti, že jejich názor bude vyslyšen,“⁶⁶ uvedl ruský prezident a hovořil rovněž o „občanském dohledu nad prací státního aparátu včetně právních orgánů a tajných služeb“.⁶⁷

Společenská komora není úplně novým prvkem, poprvé se objevily úřady s takovým názvem v roce 1994 v regionech, další vznikaly po 13. září 2004. Na vyšší úrovni byly potom v roce 2000 při úřadech prezidentských zplnomocněnců v některých federálních okruzích vytvářeny tzv. Společenské kanceláře, které plnily funkci styku mezi polpredy (a tedy

⁶² Údaje poskytnuté Irinou Zbarskou, ředitelkou Odboru sčítání lidu a demografické statistiky při Goskomstatu.

⁶³ Ruská redakce BBC, 14. 12. 2003.

⁶⁴ V. Putin, on-line: www.newsru.com, 22. 12. 2004.

⁶⁵ V. Putin, on-line: www.vesti.ru, 19. 9. 2004.

⁶⁶ Citován V. Putin podle deníku Komsomolskaja pravda z 15. 9. 2004.

⁶⁷ Něžavisimaja gazěta, 15. 9. 2004.

prezidentem) a běžnými občany. Stejnou funkci mají také pravidelné telemosty, ve kterých prezident odpovídá na otázky občanů a řeší jejich každodenní starosti.⁶⁸

Jako nesmírně důležitý impuls pro posílení zpětné vazby mezi výkonnou mocí a občanskou společností vidí prezident „vytváření idejí“: „Kdyby se vytvářely ideje a vnašely se do státních mechanismů, byli bychom na tom krajně zainteresováni.“⁶⁹ Státní deník Rossijskaja gazeta tuto myšlenku vzápětí rozvedl: „V rozvinutých zemích úlohu ‚spojovacího článku‘ mezi vrcholnými představiteli a společností sehrává akceschopný, dobře fungující a na výkonné moci nezávislý parlament. Zřízení Společenské komory podle názoru mnoha politologů nepřímou nasvědčuje tomu, že v naší zemi zatím nezávislý parlament neexistuje, a výkonná moc proto musí sama sobě vytvářet jakési ‚protiváhy‘, které by zároveň plnily i roli ‚barometrů‘ veřejného mínění.“⁷⁰

Společenská komora zůstala ještě dlouho po svém oficiálním vytvoření orgánem s velmi nejasnými pravomocemi. Komora také postrádá jakoukoli oporu v současné ruské ústavě. Teprve postupnými kroky byly jednotlivé pravomoci *ad hoc* komoře přidělovány. Z těch nejdůležitějších jde o kontrolu nad svobodou slova v Rusku. Jedním z prvních výsledků této nové pravomoci je vytváření etického kodexu novináře, tedy namísto kontroly nad dodržováním svobody slova ze strany státu dochází naopak ze strany prezidentem jmenovaného orgánu k jejímu omezování. Lépe o představách kontroly svobody tisku ze strany Společenské komory vypovídají slova předsedy komise pro kontrolu masmédií a šéfredaktora listu Moskovskij komsomolec P. Guseva: „Komise Společenské komory pro masmédiá se bude zabývat expertízou publikací protispolečenského a protistátního zaměření.“ Pokud bude materiály považovat za takto orientované, předá je k šetření příslušným orgánům.⁷¹ Tento názor zazněl po tzv. aféře s karikaturami, kdy byly v dánských novinách zveřejněny údajně pohoršlivé karikatury zobrazující proroka Mohameda. Ruské noviny sice tyto karikatury nezveřejnily, nicméně i tak dojde k vypracování kodexu. Naopak prakticky nulové pravomoci Společenské komory při zákonodárném procesu byly demonstrovány při přijímání zákona o neziskových organizacích, kde bylo její doporučení odložit přijímání zákona Dumou ignorováno.

Společenská komora byla vytvářena na podzim roku 2005. První třetina byla jmenována prezidentem na základě vlastního výběru dne 28. září 2005, druhá třetina byla volena první

⁶⁸ N. Petrov (2006) str. 41.

⁶⁹ Citován V. Putin podle on-line: www.regnum.ru, 25. 1. 2005.

⁷⁰ Citován Dmitrij Vladimirov podle listu Rossijskaja gazeta, 3. 2. 2005.

⁷¹ Echo Moskvy (2006), on-line: <http://www.echo.msk.ru/news/297474.html>. [cit. 25. 5. 2006]

třetinou na základě nominací společenských organizací, třetí potom byla zvolena oběma třetinami z kandidátů. Zatím není úplně zřejmé, jak bude tento konzultativní orgán složený z pestré škály lidí od oligarchů (Friedman, Potanin), přes nekonfliktní umělce (Pugačova, Cereteli – ten paradoxně za sdružení Memoriál), politology s prokremelským zaměřením (Markov, Mígraňan) až po představitele různých církví (zcela v souladu s ruskou tradicí chybí představitelé katolické církve) i jiných společenských organizací.⁷² Celkově se dá o všech členech říci, že jsou z hlediska oficiální moci bezproblémoví, což ovšem neznamená stoprocentně loajální.

Ve Společenské komoře nemají zastoupení organizace zabývající se humanitární situací v Čečensku. Částečně je tento fakt způsoben odmítnutím nominace některých z nich (Memoriál, Hnutí za lidská práva – odmítli vzhledem ke složení, které nezajišťovalo dostatečný vliv na jednání komory, stejně jako její nízké pravomoci), hlavním důvodem ale je, že ani nominováni nebyli. Není příliš jasné, jak může orgán složený ze 126 lidí přímo či nepřímo jmenovaných prezidentem pomoci k budování občanské společnosti.

Čečenský syndrom a ruský nacionalismus

Nadcházející „perestrojka“ moci přitom dozajista není jediným nebezpečím pro ruskou demokracii a společnost vůbec. Dalším velmi znepokojivým fenoménem je pokračující psychologická deformace vědomí ruské společnosti, kterou s sebou přináší válka na severním Kavkaze i se svými ideologickými východisky. Již v roce 2002 upozornili Alexej Malašenko a Dmitrij Trěnin na nebezpečný „čečenský syndrom“, který se jako bumerang vrací ruské společnosti a neguje demokratické výdobytky Jelcinovy éry: rozmáhá se kriminalita, roste lhostejnost vůči popírání lidských práv a lidskému životu, prohlubují se etnické a náboženské fobie.⁷³

Na šíření xenofobních tendencí se nemalou měrou podílejí i ruské politické strany, které je využívají jako prostředek volebního boje. V již zmiňovaných volbách do moskevské městské Dumy v prosinci 2005 na sebe sice strhl největší pozornost předvolební klip strany Vlast (rusky Rodina), který v jasné narážce na obyvatele Kavkazu sliboval „vyčištění Moskvy od špíny“, ale silně nacionalistickou rétoriku, jednostranně zaměřenou na problém migrace, byť ilegální, měla ve svých programech jako hlavní bod drtivá většina stran. Vlast byla sice z voleb vyloučena, nicméně již fakt, že žalobu na ni podala LDPR známá neméně vypjatou rétorikou, je sám o sobě výmluvný. Celkově se situace v ruské společnosti dá charakterizovat silným růstem nacionalismu

⁷² Úplný seznam členů komory lze najít na stránkách <http://www.oprf.ru/rus/members/>.

⁷³ Malašenko, A. – Trěnin, D. (2002): *Vrěmja juga*. Moskva. Str. 43–44, 65–66.

v ruské verzi, z pohledu středoevropana spíše charakterizovatelného slovem šovinismus.⁷⁴ Ačkoli strany většinou odmítají otevřené násilí vůči cizincům, stále oblíbenějšími se stávají teorie o ruské výlučnosti spojené s alarmistickými prohlášeními vůči zahraničí.

Pomstou motivovaný militarismus, nacionalismus a nesnášenlivost se stává skutečně masovým jevem a proniká do různých oblastí veřejného života, což lze v některých případech považovat za nevyhnutelný jev. Nejde pouze o jev čistě ruský, se vzrůstem pravicového extremismu a vypjatého nacionalismu se setkáváme i v zemích západní Evropy. Nicméně pro ruské prostředí je typická jistá míra tolerance vůči takovým nebezpečným projevům.

Systém sezónní rotace vojáků na čečenské frontě má za následek, že k dnešnímu dni po celé zemi existuje přes jeden a půl milionu válečných veteránů – lidí, kteří na vlastní kůži zažili peklo guerillové války a jsou ovládáni bezpečnostními (a etnickými) fobiemi. Přijali za svou specifickou logiku ozbrojeného konfliktu, která je ovšem jen špatně slučitelná se životem v mírových podmínkách. Nedostatečná či úplná absence psychologické péče (v Rusku neexistují specializovaná střediska pro rehabilitaci vojáků po návratu z čečenských bojišť) vedla ke zrodu nového jevu, označovaného jako „čečenský syndrom“. Státisíce válečných veteránů trpí tzv. poválečnými poruchami, z nichž nejběžnějším je tzv. posttraumatický šok.⁷⁵ Sociální frustrace a neschopnost adaptovat se na mírové podmínky vedou k hledání známých „válečných“ sfér, tedy kriminální činnosti. Kromě srozumitelné logiky v podobě sledování „společné věci“ osvědčenými prostředky a způsoby motivuje jedince k takovému jednání i zdání ochrany a bezpečnosti v rámci širší pospolitosti „bratrů ve zbraní“.⁷⁶

Na častých lavinovitých explozích etnické nesnášenlivosti a šíření xenofobních nálad se výrazně podílejí útoky teroristických komand vedených Čěčenci – vedou k situacím, kdy je za podezřelého pokládán prakticky jakýkoli příslušník této etnické skupiny. „Události v Beslanu

⁷⁴ Ruská terminologie se od evropské v tomto ohledu výrazně odlišuje. Slovo „nacionalismus“ je používáno pouze pro projevy extrémní pravice, v našem případě pravděpodobně nejlépe odpovídá slovo „fašismus“. Tento termín je potom zaměňován s nacismem. Nicméně i nacionalismus v ruském podání se výrazně odlišuje od našeho chápání, především výrazně vyšší mírou vypjatosti a konzervativismu. Specifikum ruského nacionalismu bylo věnováno celé číslo časopisu *Pro et contra* (září-říjen 2005), které je volně ke stažení na stránkách moskevského centra Carnegie www.carnegie.ru.

⁷⁵ Podrobněji k tomuto tématu viz např. *What is Posttraumatic stress disorder?*, on-line: http://www.ncptsd.org/facts/general/fs_what_is_ptsd.html. [cit. 1. 6. 2006]

⁷⁶ Tento a podobné jevy byly zaznamenány i v dalších státech, které vysílaly své vojáky do lokálních válek: např. afghánský syndrom v SSSR či vietnamský syndrom ve Spojených státech (asi nejznámějšího filmového zpracování se posledně jmenovanému jevu dostalo v hollywoodském filmu *Rambo*).

způsobily na podzim 2004 razantní nárůst etnicky motivovaného násilí,“ konstatuje pracovník Moskevského střediska pro lidská práva (MBPČ) Semjon Čarnyj. „Tato vlna násilí je unikátní v tom, že až do výbuchů agrese přicházela ze strany státu, ze strany právních orgánů, nikoli od obyvatelstva, ačkoli xenofobie existovala“.⁷⁷

Je rovněž charakteristické, že rozšíření okruhu nepřátel na vágní „mezinárodní terorismus“ má za následek projekci nesnášenlivosti obecně na „cizáky“, mezi něž jsou kromě Čečenců a Kavkazanů řazeni i příslušníci jiných (zpravidla neslovanských a muslimských) národů střední Asie a Středního východu (Arabové, Peršané) či meschetští Turci (stále frekventovanější útoky místního ruského obyvatelstva, vesměs kozáků, v Krasnodarském kraji), Afričané (studenti vysokých škol) apod. „Bohužel orgány činné v zajišťování pořádku a práva zpravidla toto nebezpečí zlehčují, když násilí na etnicko-nacionalistickém základě vydávají za chuligánství, loupež apod.“ zdůrazňuje Čarnyj. Jak uvádí ředitel MBPČ Sergej Beljakov, jestliže dříve si skinheadi kladli za cíl příslušníky neruských národů zastrašovat, nyní se otevřeně hlásí k otevřenému násilí až po vraždu. „Ideologie se nabaluje na obecně neblahé sociální poměry v Rusku,“ konstatuje Beljakov.

Obecná nenávisť přirozeně rovněž nerozlišuje mezi těmi, kteří straní separatistům, a těmi, kteří by raději viděli vlast v rámci Ruské federace. Diskriminace Čečenců⁷⁸ často i příslušníků jiných kavkazských národů se tak stává běžným jevem: příznačné pro tyto tendence je například fyzické napadení Hrdiny Ruska, zkušebního pilota dagestánského původu, plukovníka Magomada Tolbojeva, moskevskými vojenskými policisty poté, co vzbudil podezření svým ne zcela „slovanským“ vzhledem.⁷⁹ Skutečnost, že většina Rusů pokládá cizince tak či onak za hrozbu pro Rusko, by se tak do budoucna mohla stát pro obrovskou multietnickou a multikulturní zemi zákeřnou časovanou bombou. Není divu, že se v tomto ovzduší nebyvale množí nejrůznější extremistické skupiny i útoky proti příslušníkům „neruských“ národů.

Na šíření cynické morálky čečenské války má zčásti vliv i samotný režim, který zavírá oči i nad nejzávažnějšími zločiny. Generál Vladimír Šamanov, který řídil masakr civilistů v Alchan-Jurtu v prosinci 1999 a který volal po popravách žen a dětí teroristů,⁸⁰ se stal Hrdinou Ruska a

⁷⁷ Posle Beslana v Rossijskom občestve rezko vyros gradus etnonacionalnoj netěrpimosti, 3. 1. 2005, on-line: <http://terralegis.ametistov.ru/terra/news/archive/2005010301.shtml>. [cit. 3. 6. 2006]

⁷⁸ O masových represáliích namířených proti Čečencům v ruských městech po dubrovské tragédii viz např. články A. Politkovské v deníku Novaja gazeta. 14. 11. 2002; 2. 12. 2002; 23. 12. 2002 aj.

⁷⁹ Podrobnosti incidentu viz v deníku Komsomolskaja pravda z 11. 9. 2004.

⁸⁰ Achmadov I. (2003): The Russian-Chechen Tragedy: The Way to Peace and Democracy, on-line: www.chechnya-mfa.info/paper/en_text.pdf. [cit. 2. 6. 2006]

s pomocí Kremlu i gubernérem Uljanovské oblasti. Generál Viktor Kazancev, jenž coby velitel Sjednoceného uskupení vojsk v Čečensku nařídil zatknout všechny Čečence mužského pohlaví ve věku 10 až 60 let, se stal prezidentovým zmocněncem v Jižním federálním okruhu, zatímco generál Konstantin Pulikovskij, pověřený za první rusko-čečenské války velením federálních vojsk v Čečensku, který 19. srpna 1996 nařídil obyvatelům Grozného pod hrozbou přímého útoku opustit město do 24 hodin, byl jmenován prezidentovým zmocněncem v Dálnovýchodním federálním okruhu. Generál Trošev, který navrhoval veřejné popravy zadržených čečenských povstalců, byl za svoje služby jmenován na pohodlné místo poradce prezidenta pro otázky kozáctva. Putinova snaha posilovat svoji mocenskou základnu je pochopitelná, stejně jako je pochopitelné, že se jakožto člověk vzešlý z tajných služeb opírá o ty, kteří jsou mu myšlenkově nejbližší, tedy o armádní generalitu a rozvědku. Upevnění pozic „jestřábů“ se sovětskými způsoby uvažování a stereotypy chování však zároveň přirozeně militarizuje společnost a posiluje už tak silné revanšistické nálady a touhy po někdejší velikosti. „Návrat“ čečenské války do každodenního života obrovské země, který tyto procesy spíše uspíšil, se tak stává zcela zákonitým jevem. Někteří komentátoři hovoří o „čečenizaci“ Ruska, když se metody vyzkoušené na severním Kavkaze – ať již jde o specifické volební mechanismy, způsoby boje s (politickými) oponenty či čistky v mediální sféře – začínají uplatňovat i v samotném Rusku.⁸¹

Šokujícími byly návrhy generálního prokurátora Ruské federace Vladimira Ustinova, který v říjnu 2004 poslancům předložil k přijetí zvláštní „protiteroristický zákon“. Ten by mj. umožňoval tzv. zrychlený soudní proces s osobami podezřelými z terorismu, konfiskaci jejich majetku, ale i (a to bylo nevídané) zadržování příbuzných teroristů, které by podle jeho vyjádření mělo teroristům „otevřít oči“ a zachránit životy mnoha rukojmích. „Není třeba hrát si na diplomatické způsoby, nýbrž jednat podle principu ‚kdo na nás s mečem přijde, mečem i zajde,‘“ argumentoval první právník Ruska, když de facto navrhl zakotvení principu kolektivní viny v ruském právním řádu.⁸²

Zdánlivě s kontrolou médií nesouvisející případ se odehrál na začátku roku 2006 v Čeljabinském tankovém institutu. Zde byl voják jménem A. Syčov tak brutálně zbit několika staršími vojáky, že přišel prakticky o celou dolní polovinu těla. Případ se dostal do médií až měsíc po jeho vypuknutí, okamžitě se však stal hlavní zprávou. Překvapením bylo, jak se událost, která

⁸¹ Viz např. týdeník Chechnya Weekly z 25. 2. 2005 či článek A. Politkovské v deníku Novaja gazeta z 1. 11. 2004.

⁸² Ustinov předložil brat' v zalozhnikih rodstvennikov terroristorov, 29. 10. 2004, on-line: <http://www.lenta.ru/terror/2004/10/29/ustinov/>. [cit. 15. 6. 2006]

není v ruské armádě rozhodně ojedinělá, dostala na veřejnost.⁸³ Nelze se tak ubránit dojmu, že kritika byla vyvolána záměrně a cíleně. V tomto případě jde o pozitivní účel poukázání na mizerný stav ruské armády.⁸⁴ Za událost byl potrestán generálmajor Viktor Sidorov uvolněním z funkce ředitele takového institutu, nicméně případ ještě nebyl dořešen. Aféra „Syčov“ tak odhaluje jeden z rysů nové mediální politiky současné ruské moci. Kritika není plně zlikvidována, její dopady jsou nicméně zaměřeny na „vhodná“ témata. Případu se sice ujala Společenská komora, nicméně její pravomoci ani nyní nedávají naděje na řešení situace v armádě.

Společenské a nevládní organizace

Organickou součástí tohoto procesu je rovněž nově se rodící špionomanie.⁸⁵ Nejkomičtějším projevem této mánie se stalo obvinění pracovníka britské ambasády v Moskvě v lednu 2006. 22. ledna byl na stanici Rossia promítnut v pořadu „Zvláštní korespondent“ pořad o činnosti britských tajných služeb v Rusku. Podle něj se britští špióni vybavení jakýmsi hi-tech zařízením ukrytým v kameni, snažili vést podvratnou činnost proti Rusku. Pořad, ve kterém byly použity i záběry FSB, postupoval velmi zřetelně po linii spojení mezi domácími nevládními organizacemi a jejich financováním s britskými tajnými službami (v pořadu byla zmiňována především Moskevská helsinská skupina). Británie byla pravděpodobně vybrána pro udělení politického azylu nepříteli ruského státu č. 1 Borisu Berezovskému, alias Platonu Jeleninovi v září roku 2004. Na orientaci pořadu hlavně vůči domácím nevládním organizacím, stejně jako na jeho naprostou absurditu, ukazuje i fakt, že ani jeden z obviňovaných diplomatů nebyl z Ruska vyhoštěn.

Prezident Putin na tiskové konferenci dne 25. ledna přímo spojil špiónský skandál se zákonem o nevládních organizacích.⁸⁶ Zákon měnil způsob registrace nových organizací, zakázáno bylo financování ze zahraničních zdrojů. Celkově tak zákon omezil činnost organizací

⁸³ Výčet podobně děsivých případů šikany podává Výbor vojenských matek, on-line: <http://ucsmr.ru/>.

⁸⁴ Rjadovoj Syčov pomog vspomnit' o tragedijach slučivšichsja s drugimi soldatami, on-line: <http://2006.novayagazeta.ru/nomer/2006/08n/n08n-s11.shtml>. [cit. 26. 5. 2006]

⁸⁵ Typické jsou v tomto ohledu kauzy Igora Sutjagina či Valentina Moisejeva, ale i soudní vyšetřování údajné čečenské teroristky Zary Murtazalijevové. Viz např. článek Alexandra Čerkesova v týdeníku Ježenedělnyj žurnál. 18.1. 2005.

⁸⁶ Stanovaja T. (2006b): Glupyje angličaně pod rossijskim prikriem, 26. 1. 2006, on-line: <http://www.politcom.ru/article.php?id=2094>. [cit. 6. 6. 2006]. Znění samotného zákona viz: Zákon o někommerčeskich organizacijach, on-line: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=LAW;n=57720>.

na ochranu lidských práv, zatímco jeho proponovaný důvod, tedy boj proti terorismu pod pláštěm nevládních organizací, mohl být efektivně veden i na základě předchozích norem.

Právě nevládní organizace se staly terčem dlouhodobé kampaně zaměřené na jejich činnost na Kavkaze, odkud byly prakticky vytlačeny. Jedním z projevů takových akcí byla kampaň vedená proti české organizaci „Člověk v tísni“. V prosinci roku 2004 byly několikrát prohledávány její kanceláře přímo v Čečensku a byly zabaveny některé předměty jako počítače atd. Dne 23. března 2005 potom v novinách „Argumenty i fakty“ vyšel článek o údajném propojení zahraničních humanitárních organizací s čečenskými teroristy, dále je obviňoval z celé škály provinění včetně pašování drog, zbraní a jiných závažných zločinů. Celá kampaň nesla neklamně znaky účasti FSB, neboť jedině skrze ni se mohly dostat materiály, včetně fotografií, zabavené v kanceláři humanitární organizace až k autoru obviňujícího článku.⁸⁷

V konečném důsledku hraje do budoucna proti samotným občanům Ruska i jejich politická pasivita, narůstající od poloviny devadesátých let. Kdysi velmi aktivní Rusové se začali namísto zájmu o věci veřejné zajímat spíše o svoje úzké zájmy. Ruská společnost si zvykla na dění na severním Kavkaze jako na polozapomenutou a vzdálenou „periferní válku“, jež se stala běžnou součástí života, avšak jen do chvíle, než se konflikt poněkud bizarně připomene v podobě teroristických činů v ruských městech. V 12 milionové Moskvě liberálové pokládají za velký úspěch, přijde-li na protiválečný mítink několik set lidí.

Vnější pohled na současné Rusko je potom poměrně jednoznačný, ruský odklon od demokratického, byť chaotického vývoje let devadesátých je nahrazován utužováním poměrů. Veškerá kritika se potom naprosto mívá účinkem, neboť je považována v duchu posedlosti geopolitickými úvahami za vměšování do vnitřních ruských záležitostí a pokus obklíčit Rusko nepřátelskými státy.⁸⁸ Typicky ostrou byla v tomto ohledu reakce na kritická slova amerického viceprezidenta Dicka Cheneyho pronesená ve Vilniusu 4. května 2006 o obavách z osudu demokracie v Rusku, která byla označena za začátek nové studené války a pokusy destabilizovat situaci v samotném Rusku a další útok zvnějšku, i když samotná řeč pravděpodobně měla k Rusku jen zprostředkovaný vztah.⁸⁹

⁸⁷ V našich strěljajut avtomaty OON? Argumenty i fakty, No 12 (1273), 23. března 2005, on-line: http://www.aif.ru/online/aif/1273/14_01. [cit. 26. 5. 2006]

⁸⁸ Stanovaja, T. (2006a): Reč Čejni – Kto adresat?, on-line: <http://www.politcom.ru/article.php?id=2680>. [cit. 6. 6. 2006]

⁸⁹ O motivaci řeči se znalostí nejen ruského, ale i amerického kontextu píše na stránkách Kommersantu známý americký politolog a jeden z nejlepších znalců současných rusko-amerických vztahů Mc Faul m. (2005): Koněc

Závěr

Čečenský faktor je velmi důležitou součástí vnitřní ruské politiky. Zasahuje i do sfér, které zdánlivě nemají s boji ve vzdálené republice nic společného, a je proto nutné jej hodnotit v celém kontextu změn, které v současném Rusku probíhají. Pod heslem boje proti vnějšímu nebezpečí v podobě mezinárodního terorismu se Rusko stále více uzavírá do sebe, vertikální stavba pak má poskytnout zemi efektivní řízení. Ačkoli prezident o všech krocích (poměrný volební systém, zavedení jmenování gubernátorů namísto jejich volby atd.) uvažoval již v minulosti a je více než zřejmé, že beslanská tragédie byla pouhým katalyzátorem těchto změn, jsou přijímány bez důsledného promyšlení a nekoncepčně. Nedostatečné oponentní řízení, kterým by mělo být projednávání návrhu zákona v parlamentu, se v Rusku vzhledem k absenci reálné opozice potom způsobuje uvádění těchto nehotových norem do praxe, jako se tomu stalo například u zavedení instituce Společenské komory, která byla vytvořena pouze s nejasným cílem „posílení občanské společnosti“, avšak bez definovaných pravomocí, popřípadě zavedení tzv. polpredů, tedy prezidentových zplnomocněnců, aniž by jim byla udělena reálná pravomoc. Nicméně nebezpečný není současný stav, ale spíše tendence k jeho utužování.

Velmi zřetelný tlak je vyvíjen na média. I v nich se projevuje koncepce „kontrolované demokracie“. Pod státní kontrolu se již dostaly všechny federální televizní stanice, ve vlastnictví státních firem se nacházejí také rozhlasové stanice. Poněkud lepší je situace na úrovni tiskových médií, nicméně i zde dochází ke zřetelnému posunu ve prospěch státního vlastnictví. Média tím ztrácejí jednu ze svých základních státotvorných funkcí, tedy kontrolu státní moci. Jsou omezena ve výběru témat. Nelze tvrdit, že by byla zbavena úplně kritického tónu, nicméně tento tón je velmi limitovaný.

Dochází k zestátňování vybraných firem hlavně palivo-energetického sektoru. Tažení proti oligarchům představuje čistě cílenou akci, kdy lze poukázat na rozdílné přístupy k různým představitelům této skupiny. Ukazuje se nám tak celá škála přístupů od soudního stíhání (Chodorkovskij, Berezovskij), přes nenásilné vytlačování pomocí finančního odškodnění (Abramovič) až po kooptování do státních struktur (Potanin, Friedman). Prezident se v tomto tažení těší velké podpoře veřejnosti, která má stále v paměti divoká devadesátá léta, kdy se tyto lidé dostávali ke svým majetkům metodami nezřídka za hranicemi všech myslitelných norem civilizovaného světa. Teprve čas ukáže, zda jde o proces „čistého“ zestátňování, nebo o

partněrstva, Kommersant, on-line: <http://www.kommersant.ru/doc-y.html?docId=672158&issueId=30091>. [cit.24.5.2006].

reprivatizaci s posílenou rolí státu. Nicméně prakticky od začátku byla sledována posloupnost: mezinárodní terorismus – oligarchové – čečenský separatismus.

Pod stejným tlakem jako oblast byznysu či médií se ocitly také nevládní organizace zaměřené na obranu lidských práv. Ty jsou v akcích nesoucích všechny rysy práce FSB spojovány at' již s cizími tajnými službami, kriminálními strukturami nebo přímo s teroristy. Jsou tak vyháněny z problematických oblastí a stát si monopolizuje v těchto místech právo na poskytování informací. V současném Rusku tak nastává naprosto paradoxní situace. Státní orgány na jednu stranu systematicky omezují veškeré prvky občanské společnosti v jejich činnosti, na druhou stranu si potom sám stát zakládá instituce, které mají občanskou společnost reprezentovat. Stejně jako dochází k zestátňování soukromých společností, dochází i k podobnému trendu v oblasti přímo takový vývoj vylučující.

Pro současné Rusko je typická ideologie „našismu“, jak o něm píše A. Illarionov.⁹⁰ To znamená podporu vlastních lidí (at' se jedná o zahraniční představitele, kteří se stali z hlediska západní Evropy a USA nepřijatelnými, jako je Islam Karimov či A. Lukašenko, tak i domácí oligarchy a jiné) proti cizím. Jedním z projevů této atmosféry jsou také citlivé reakce na jakoukoli zahraniční kritiku. Ačkoli hnutí Naši, podle kterého byl tento proud nazván, okázale demonstruje svůj odpor vůči fašismu, právě tato politika představuje krok k uzavírání se do sebe. Prakticky vzniká dualita myšlení zaměřená na protiváze našich a cizích. Na které straně se potom paušálně objevují všichni kavkazané, je více než zřejmé. Typickým příkladem byla smrt arménského mladíka v květnu 2006 v moskevském předměstském vlaku, který byl zavražděn skupinou osob vykřikujících hesla jako „At' žije Rusko“ a „Rusko Rusům“. Oficiální místa se samozřejmě od takových útoků velmi důrazně distancují, nicméně liknavost úřadů při vyšetřování případů, stejně jako rétorika zdůrazňující nutnost obrany proti vnějším i vnitřním nepřátelům vytvářejí vhodné podhoubí pro takové činy.

Samotné Čečensko se potom dostalo na úplný pokraj zájmu ruských sdělovacích prostředků. V novinách prakticky chybějí zprávy o dění v této oblasti, a pokud se již objeví, jejich celkový tón je jen mírně, pokud vůbec, kritický. V ruské společnosti se potom problém projevuje vzrůstem šovinismu a množícími se útoky na obyvatele neruských národností. Země si tak buduje svoji „pevnost Rusko“ jak na institucionální, tak i na živelné bázi, kde Čečensko je faktorem narušujícím tuto stavbu.

⁹⁰ Illarionov, A. (2006).

Použitá literatura a prameny

- Achmadov, I. (2003): *The Russian-Chechen Tragedy: The Way to Peace and Democracy*, on-line: www.chechnya-mfa.info/paper/en_text.pdf. [cit. 2. 6. 2006]
- Analytičeskij material*, on-line: http://www.vibory.ru/ArxSobit/an_sl_050705.htm. [26. 5. 2006]
- Andreju Babickomu ně dali vylětět v Beslan*, 3. 9. 2004, on-line: www.hro.org/war/2004/09/03-7.php. [cit. 7. 6. 2006]
- Bankovskij krizis vyšel na ulicu* (2004), on-line: <http://www.kommersant.ru/doc.html?docId=488196>. [cit. 10. 6. 2006]
- Centrální volební komise* (2006), on-line: http://www.cikrf.ru/_3/zakon/zakon51_180505/GLAVA_11.htm. [cit. 26. 5. 2006]
- Dmitrij Vladimirov podle listu *Rossijskaja gazěta* (2005).
- Echo Moskvy* (2006), on-line: <http://www.echo.msk.ru/news/297474.html>. [cit. 25. 5. 2006]
- Freedom House* (2006), on-line: <http://www.freedomhouse.org/uploads/pdf/Charts2006.pdf>. [cit. 26. 5. 2006]
- Gazprom – Godovoj očet 2005*, on-line: http://www.gazprom.ru/documents/Annual_Report_Rus_2005.pdf. [cit. 30. 5. 2006]
- Changes to Electoral Law*, on-line: <http://www.russiavotes.org/electorallawchange3.htm>. [cit. 3. 6. 2006]
- Illarionov, A. (2006): *Drugaja strana*, Kommersant № 10 (№ 3341), on-line: <http://www.kommersant.ru/doc.html?docId=642781>. [cit. 10. 6. 2006]
- Jabloko (2003): *On the Threat to Freedom of Speech in Russia*, on-line: http://www.eng.yabloko.ru/Activities/statement_270203.html. [cit. 6. 6. 2006]
- Kto i kak prinimal rešenija v Beslaně?* Novaja gazěta, 14. 4. 2005, on-line: <http://2005.novayagazeta.ru/nomer/2005/27n/n27n-s00.shtml>. [cit. 28. 5. 2006]
- Maschadov, A. (2005): *Moj pryzyv obrašćen k prezidentu Rossii*, Kommersant, 7. 2. 2005, on-line: <http://www.kommersant.ru/doc.html?docId=545159>. [cit. 25. 5. 2006]
- Mc Faul m. (2005): *Koněc partnerstva*, Kommersant, on-line: <http://www.kommersant.ru/doc-y.html?docId=672158&issueId=30091>. [cit. 24. 5. 2006]
- Mitrochin, S. (2004): *Nělzja pokušat'sja na konstituciju*, on-line: <http://www.hro.org/editions/voit/2004/09/14-1.php>. [cit. 4. 6. 2006]
- Monaghan, E. (2002): *U.S. urges Russia to keep embattled TV6 on air*, on-line: <http://www.cdi.org/russia/johnson/6013-1.cfm>. [cit. 19. 6. 2006]
- Moskovskije novosti*, 2. 11. 2002, on-line: <http://www.mn.ru/issue.php?2002-11-2>. [cit. 23. 5. 2006]
- N. Petrov (2006): *Obšestvennaja Palata-Dlja vlasti ili dlja obščestva?* Pro et Contra leden-únor 2006.
- Na ťji děnġi priobrela Rosnějt' Jugansknějtěgaz*, Promyšlennye novosti, zării 2005, on-line: <http://pv.derrick.ru/articles/article.phtml?id=572&nomer=22>. [cit. 26. 5. 2006]
- NTV Osnovnoj instinkt* (Základní instinkt) ze dne 22. zării 2000, online: <http://www.newsru.com/russia/23Sep2000/glas2.html>.
- Obšestvennaja palata Rossijskoj Feděracii*, on-line: <http://www.oprf.ru/rus/members/>. [cit. 3. 6. 2006]
- Orban Džemal*, Novaja gazěta, 29. 1. 2004.
- Ot antioligarchičeskoj kampanii k antikorrupcionnoj politike*, on-line: <http://www.politcom.ru/article.php?id=2831>. [cit. 2. 6. 2006]
- People from "London" Buy Yugansk*, Kommersant, 8. 2. 2005, on-line: <http://www.kommersant.com/page.asp?id=534631>. [cit. 4. 6. 2006]

- Petrov, N. (2006): *Naznačenija gubernatorov: Itogi p'ervogo goda*, Carnegie briefing duben 2006, vydání 3, číslo 8, on-line: <http://www.carnegie.ru/ru/pubs/briefings/Briefing-2006-03-web2.pdf>. [cit. 2. 6. 2006]
- Poslé Beslana v Rossijskom občestve rezko vyros gradus etnonacionalnoj netěrpimosti*, 3. 1. 2005, on-line: <http://terralegis.ametistov.ru/terra/news/archive/2005010301.shtml>. [cit. 3. 6. 2006]
- Program „blas národa“*, 22. 9. 2000, on-line: <http://www.newsru.com/russia/23Sep2000/glas2.html>. [cit. 4. 6. 2006]
- Putin, V. V. (2004): *V ažnějšim faktorom ukreplenija gosudarstva sčitaju jedinstvo systémny ispolnitělnoj vlasti v straně*, on-line: www.kreml.org/other/65581509. [cit. 4. 6. 2006]
- Putin Vetoes Antiterror Measures*, November 25 2002, on-line: http://www.pbs.org/newshour/media/media_watch/july-dec02/putin_11-25.html. [cit. 3. 6. 2006]
- Report on Russian Media Coverage of the Beslan Tragedy: Access to Information and Journalists' Working*, 16 September 2004, on-line: http://www.osce.org/documents/rfm/2004/09/3586_en.pdf. [cit. 5. 6. 2006]
- Rjadovoj Syčev pomog vspomniť o tragedijach slučivšichsja s drugimi soldatami*, on-line: <http://2006.novayagazeta.ru/nomer/2006/08n/n08n-s11.shtml>. [cit. 26. 5. 2006]
- Rusko po Beslanu*, on-line: http://www.hrw.org/russian/press/russia/2004/220904_beslan.html. [cit. 3. 6. 2006]
- Ruskovodstvo OAO RŽD i Gazprombanka oprověrgaet informaciju*, on-line: <http://www.rg.ru/2006/04/20/kommersant-anons.html>. [cit. 19. 6. 2006]
- Stanovaja, T. (2006a): *Reč Čejni – Kto adresat?*, on-line: <http://www.politcom.ru/article.php?id=2680>. [cit. 6. 6. 2006]
- Stanovaja, T. (2006b): *Glupyje angličaně pod rossijskim prikriem*, 26. 1. 2006, on-line: <http://www.politcom.ru/article.php?id=2094>. [cit. 6. 6. 2006]
- State Department Noon Briefing*, on-line: <http://usinfo.state.gov/eur/Archive/2004/Dec/20-88093.html>. [cit. 28. 5. 2006]
- Timing out Dissent?*, Washington Post, 24. 6. 2003, on-line: www.cdi.org/russia/johnson/7238-8.cfm. [cit. 4. 6. 2006]
- Ukaz prezidenta ot 27 děkabnja 2004*, on-line: <http://law.park.ru/day.parkru?d=2&m=01&y=2005>. [cit. 28. 5. 2006]
- Urnov M. – Kasaamara V. (2005): *Sovremennaja Rossia – Vyžovy i otvěty*, Moskva.
- Ustinov predložil brat' v založniki rodstvennikov těroristov*, 29. 10. 2004, on-line: <http://www.lenta.ru/terror/2004/10/29/ustinov/>. [cit. 15. 6. 2006]
- V našich strěljajut avtomaty OON? Argumenty i fakty*, No 12 (1273), 23. března 2005, on-line: http://www.aif.ru/online/aif/1273/14_01. [cit. 26. 5. 2006]
- Vjbor vojenskyh matek*, on-line: <http://ucsmr.ru/>. [cit. 1. 6. 2006].
- What is Posttraumatic stress disorder?*, on-line: http://www.ncptsd.org/facts/general/fs_what_is_ptsd.html. [cit. 1. 6. 2006]
- Will TV-6 Go Out With a Bang or a Whimper?* In: RFE/RL Russian Political Weekly, 10. 11. 2001, on-line: www.eng.yabloko.ru/Publ/2004/documents/040708_statement.html.
- Zaključenje ekspertov* 23. 12, 2005, on-line: http://www.genproc.gov.ru/img/uploaded/zakluchenie_27.12.doc. [cit. 10. 6. 2006]
- Zakon o někommerčeskich organizacijach*, on-line: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=LAW;n=57720>. [cit. 8. 6. 2006]

Elektronické zdroje

www.newsru.com.

www.vesti.ru

www.Grani.ru

www.politcom.ru

www.ng.ru

<http://baikalfinance.ru/>

www.echo.msk.ru

Periodika

Nězavisimaja gazeta

New York Times

Moskovskije novosti

Komsomolskaja pravda

Novaja gazěta

Rossijskaja gazěta

Washington Post